

ЛІТЕРАТУРА

1. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст.135.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III (Редакція станом на 05.12.2012 р.).
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. №322-VIII (Редакція станом на 09.12.2012 р.)
4. Закон України «Про виконавче провадження» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №45. – Ст. 476.
5. Козлов С. Аліменти по-новому: майнові відносини батьків та дітей/ С.Козлов// Юридична газета, 2005. – №6. – С. 14.
6. Сапейко Л.В. Визначення розміру аліментів на неповнолітніх дітей за новим Сімейним кодексом України // Проблеми законності. – 2003. – №63. – С. 92 – 95.
7. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Щербак СВ. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Науково – практичний коментар. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. – 1172 с. – (Серія «Процесуальні науки»).

*О. О. Хомутовська,
студентка IV курсу юридичного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Питання міжнародного цивільного процесу – одне з найбільш дискусійних питань юридичної доктрини та практики. Складність його полягає в неоднозначності правової природи. Межі дослідження цього інституту лежать в площині міжнародного приватного права та цивільного процесу. Саме такий дуалізм витоків обумовлює проблематику дослідження міжнародного цивільного процесу.

Посилення глобалізації, розвиток міжнародних зносин, удосконалення нормативного регулювання приватноправових відносин – це не вичерпний перелік причин з якими пов'язується посилення ролі міжнародного цивільного процесу не лише в сфері правосуддя, а й в правовідносинах як між приватноправовими, так публічно правовими суб'єктами.

Майже століття не припиняються дискусії про місце та зміст міжнародного цивільного процесу в системі права і його співвідношення з міжнародним приватним й цивільним процесуальним правом серед науковців: Т. Яблочков, І. Перетерський, С. Крилов, Л. Лунц, І. Бліщенко; вітчизняні вчені: Г. Матвеев, Ю. Матвеев, В. Корецький; правники іноземних держав: М. Иссад (Алжир), Дж. Чешир, П. Норт (Великобританія), ін. Сьогодні питання міжнародного цивільного процесу особливо актуальні для новоутворених держав, у тому числі й для України.

Мета дослідження: з'ясування ролі та місця міжнародного цивільного процесу в системі права. В процесі досягнення визначеної мети бути опрацьовані як нормативні та прецедентні джерела, так і доктрина української та зарубіжної наукової думки у сфері цивільного процесу та міжнародного приватного права.

У юридичній літературі під міжнародним цивільним процесом прийнято розуміти сукупність питань процесуального характеру, пов'язаних із захистом прав іноземців та іноземних юридичних осіб у суді чи арбітражі [1, с. 422]. На думку, Білоусова Ю.В., термін «міжнародний цивільний процес» можна також визначити як порядок провадження в цивільних справах з іноземним елементом та вирішення питань, пов'язаних з наданням правової допомоги судам інших країн, врегульованих нормами різноманітних систем права (внутрішнього та міжнародного) [2, с. 272]. Міжнародний цивільний процес також розуміють як сукупність процесуальних норм, яка є складовою частиною цивільного процесуального права як внутрішнього права держави [3, с. 312].

Проте аналізуючи наведені та інші доктринальні визначення зазначеному поняттю, можна дійти висновку про наявність гострої проблеми в юридичній літературі, яка полягає у визначення суті та змісту правової природи міжнародного цивільного процесу. З огляду на це, можна говорити про дуалістичний підхід до розуміння міжнародного цивільного процесу, а саме розуміння його як частини міжнародного приватного права або як частини національного цивільного процесуального права.

Домінуючою в доктрині міжнародного приватного права наразі залишається точка зору, згідно якої всі питання цивільного судочинства з іноземним елементом є складовою національного цивільного процесуального права. Подібну точку зору, наприклад, висловлює Штефан М.Й. із зауваженням про те, що включення цих питань до складу міжнародного приватного права ігнорує наукові основи «виділення галузей права за предметом їх правового регулювання» [4, с. 556]. Проте, Нешатаєва Т.М., не без підстав до наведеного розуміння висуває контраргумент, а саме, на її погляд класичне розуміння національного цивільного процесу не може охопити специфічну характеристику міжнародного цивільного процесу, адже воно не враховує, що міжнародний цивільний процес засновується на взаємозв'язку різнорідних правових норм: взаємодії правових процедур різних держав і взаємодії міжнародних і національних процедур [5, с. 364].

З цього питання висуваються і кардинально протилежні позиції. Так, Матвеев Г.К. стверджує, що норми, які регулюють питання міжнародного цивільного процесу, належать до міжнародного приватного права. Кисіль В.І. висловив з цього приводу більш радикальне судження, за яким міжнародний цивільний процес взагалі є незалежною від міжнародного приватного права галуззю права [6, с. 13]. Проте наразі важко погодитись із цим розумінням, зважаючи на правове регулювання зазначених відносин.

Таким чином, більш узагальнюючи і тим самим визнаючи подвійну природу правового регулювання зазначених процесуальних відносин, Гайворонський В.М. дає таке визначення, міжнародний цивільний процес – це система правових норм, які містяться у внутрішньому праві держави і в міжнародних договорах за участю цієї держави і які регулюють цивільно-процесуальні відносини між іноземними судами й учасниками процесу, один з яких є іноземною особою (іноземцем, особою без громадянства, іноземною юридичною особою, іноземною державою, міжнародною організацією), при здійсненні правосуддя з цивільних справ і надання міжнародної правової допомоги [3, с. 312].

Варто також зазначити, що ця проблема юридичної природи міжнародного цивільного процесу зачіпає чи не всі правові кола різних країн світу. Так, в угорській літературі висловлюють думки про самостійність міжнародного цивільного процесуального права, незважаючи на те, що належність процесуальних норм до міжнародного приватного права передбачена законодавчо в Угорщині (Указ «Про міжнародне приватне право»). Такі вчені Німеччини як Хофман М. та Фінке Х. у праці «Міжнародний цивільний процес» характеризують міжнародний цивільний процес як частину національного процесуального права, проте із зауваженням про дослідження його проблем разом із наукою міжнародного приватного права. Класична англійська доктрина міжнародного приватного права охоплює вчення про міжнародний цивільний процес [1, с. 425].

Проте за проблематикою визначення приналежності міжнародного цивільного процесу, все ж більш сталої позиції науковці притримуються стосовно визначення його змісту. Так, до міжнародного цивільного процесу найчастіше відносять питання щодо: 1) міжнародної підсудності (юрисдикції) з цивільних справ; 2) цивільного процесуального становища іноземців, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб, іноземних держав, їх дипломатичних представництв, міжнародних організацій; 3) судових доказів у цивільних справах з іноземною особою; 4) порядку встановлення змісту іноземного закону, що підлягає застосуванню; 5) порядку встановлення змісту іноземного закону, що підлягає застосуванню; 6) іноземних судових доручень; 7) визнання та примусового виконання іноземних судових рішень з цивільних справ [3, с. 313].

Узагальнено все коло питань, яке регулює міжнародний цивільний процес прийнято називати справи з іноземним елементом. При цьому, під «іноземним елементом» розуміють: 1) суб'єкта, який має іноземну належність (громадянство, місце проживання – щодо фізичних осіб; національність – щодо юридичних осіб); 2) об'єкт, який перебуває на території іноземної держави; 3) юридичний факт, що мав чи має місце за кордоном [7; с. 223]. Саме визначення поняття «іноземний елемент» наведено у п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Так, при виникненні спору у сфері приватноправових відносин за участю іноземного елемента завжди виникають такі питання: у правозастосовний орган якої країни варто звертатися за захистом порушених прав; чи зможе цей правозастосовний орган забезпечити належне ведення процесу (здійснити повідомлення відповідача про порушення справи, допит свідків, що перебувають за кордоном, витребування документів та доказів з-за кордону та ін.); чи зможе рішення, винесене цим органом, бути виконане за кордоном (якщо потрібне виконання), у якій країні варто запитувати виконання, чи не виникне конфлікту компетенцій між установами країни, де запитується виконання, і країни, на території якої було винесене рішення [8, с. 130].

Основними джерелами у сфері регулювання приватно-правових процесуальних відносин в Україні є такі нормативні акти як: перш за все Конституція України. Згідно ч.2 ст. 124 Конституції України «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі», а також ст. 26 яка визначає, що «іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також

несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України», тобто визначає, що на іноземців поширюється національний правовий режим. Основними актами також виступають Цивільний-процесуальний кодекс України і зокрема його 8 і 10 розділи, а також Закони України «Про міжнародне приватне право», «Про судоустрій та статус суддів», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про закордонних українців». Не менш важливими виступають також роз'яснення вищих судових органів, щодо особливостей провадження у справах з іноземним елементом.

З огляду на положення Конституції України, що міжнародні договори ратифіковані Верховною Радою України є частиною національного законодавства України, варто говорити про визначну роль цих актів, як джерела правового регулювання. Так, з питань цивільного процесу діють чисельні багатосторонні універсальні Гаазькі конвенції: – Гаазька конвенція про вручення за кордоном судових і позасудових документів по цивільних і торговельних справах від 15 листопада 1965 року, Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954 року, Гаазька конвенція про одержання за кордоном доказів по цивільних і торговельних справах від 18 березня 1970 року, Конвенція про полегшення доступу до правосуддя за кордоном від 25 жовтня 1980 року, Конвенція про визнання і виконання рішень у цивільних і торговельних справах від 1 лютого 1971 року тощо. До числа регіональних договорів відносяться: Конвенція про правову допомогу й правові відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справ 1993 року (Мінська конвенція), Угода про порядок дозволу спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності 1992 року (Київська угода) тощо. Двосторонніми договорами у сфері регулювання зазначених процесуальних відносин належать, зокрема, угоди з Литвою, Латвією, Грузією, Китаєм, Естонією, Молдовою, Польщею, Монголією. А також консульські конвенції з такими країнами як Угорщина, Польща, Румунія, Російська Федерація, В'єтнам, Литва, Казахстан, Китай тощо.

Значення ролі міжнародних договорів впливає, зокрема, із статті 3 Закону України «Про міжнародне приватне право» та ч. 2 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України, які визначають пріоритет норм міжнародних договорів перед нормами національного законодавства. Таким чином, до міжнародних угод, якими врегульовано правила міжнародного цивільного процесу, належать двосторонні та багатосторонні договори, підписані Україною, та угоди колишнього СРСР, які зберігають юридичну силу для України.

Згідно Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом» від 16.05.2013 «розглядаючи справи за участю іноземного елемента, судам слід з'ясувати наявність чинного між державами договору та за його наявності – порядку регулювання спірних правовідносин, що виникли».

Правове регулювання участі іноземців у цивільному процесі має чотири основні аспекти. Перший з них пов'язаний із цивільно-процесуальним положенням іноземців та осіб без громадянства. Другий представлений правилами, що визначають підстави і порядок подання позовів до іноземної держави та її

дипломатичних представників, акредитованих в Україні. Третій є міждержавною взаємодією з питань надання правової допомоги по цивільним справам. Четвертий стосується умов визнання та виконання актів іноземних судів на території України [9, с. 401].

Говорячи про підсудність, варто зазначити, що у теорії міжнародного цивільного процесу категорія «підсудність» застосовується для визначення розподілу компетенції між судами існуючої в державі системи розгляду цивільних справ, а також компетенції судів щодо вирішення справ з іноземним елементом, тобто міжнародної підсудності. У міжнародних договорах ця юридична категорія замінена категорією «компетенція». Таким чином, міжнародна підсудність – це розмежування компетенції національних судів різних держав із вирішення цивільних справ ускладнених іноземним елементом. Проте варто зауважити про необхідність розмежування таких правових явищ як «підсудність» та «право, що підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом», адже в першому випадку йде мова про компетенцію судів розглядати спори з іноземним елементом, а в другому – про вибір правових норм, щодо регулювання відносин ускладнених іноземним елементом. Тобто, йдеться про те, що визначення підсудності справи суду України ще не тягне за собою регулювання цих відносин правовим нормами українського законодавства, і навпаки.

Кожна держава в односторонньому порядку визначає підсудність цивільних справ своїм судам. Відносно справ з іноземним елементом держава може встановлювати спеціальні правила підсудності або поширювати на ці справи загальні норми цивільного процесуального права.

В доктрині міжнародного цивільного процесу виділяють декілька основних правил визначення підсудності, залежно від правової системи, до якої належить країна. Так, можна виділити наступні критерії: 1) за ознакою громадянства сторони чи сторін у справах (країни романського права); 2) за ознакою місця проживання або доміцилію відповідача, тобто поширення засад внутрішнього законодавства на справи з іноземним елементом (країни пандектного права); 3) за ознакою «фактичної присутності» відповідача (країни загального права), тобто за ознакою особистої участі відповідача або наявності належного йому майна на території певної держави; 4) за місцем знаходження спірної речі; 5) за наявності іншого зв'язку спірної справи з територією певної держави, зокрема місця заподіяння шкоди, виконання договору тощо [7, с. 233].

Що ж стосується України, то законодавець притримується, як вже було зазначено національного режиму, який має безумовний характер. У законодавстві України не міститься будь-яких обмежень або умов для іноземців, виконання яких необхідно для звернення до суду. Відмова в прийнятті позовної заяви іноземця можлива тільки на загальних підставах, передбачених ЦПК України (ст. 122).

Національне законодавство передбачає деякі види підсудності. По-перше, міжнародна загальна підсудність. Правило «місця проживання» і «місця знаходження» відповідача (п.2 ст. 76 ЗУ «Про Міжнародне приватне право», ст. 414, ст. 109 ЦПК, ч. 1 ст. 124 і ст. 15ГПК). По-друге, міжнародна виключна підсудність. Причиною впровадження виключної підсудності є захист юрисдикції національних судів у тих випадках, коли спори порушують питання публічного порядку, певних економічних та соціальних інтересів. Виключна міжнародна

підсудність судам України встановлена в ст. 76 ЗУ «Про Міжнародне приватне право». Характерна ознака перелічених у статті випадків виключної підсудності – це зв'язок спірного цивільного правовідношення з територією України. Такі спірні правовідносини:

- включають в себе реєстрацію або ліквідацію майнових прав, які підлягають державній реєстрації (наприклад, нерухоме майно та інтелектуальна власність);
- зачіпають першочергові інтереси третіх осіб або громадськості в цілому (процедура банкрутства);
- включають втручання адміністративних органів (конкурентні стосунки);
- зачіпають такі функції державних органів, як фіскальну, соціальне забезпечення та інші економічні аспекти.

Третім видом підсудності є міжнародна спеціальна підсудність. З метою захисту вітчизняного відповідача. Відмінна ознака встановлених в ст. 76 ЗУ «Про Міжнародне приватне право» випадків міжнародної спеціальної підсудності – це зв'язок спірного цивільного правовідношення з територією України. Список підстав не є вичерпним.

Інший вид, міжнародна договірна підсудність. Встановлена ч. 1 п.1 ст. 76 ЗУ «Про Міжнародне приватне право». Прогогаційна угода (угода сторін про підсудність, юрисдикційна угода) – угода, яка встановлює вибір підсудності і таким чином обумовлює, в який суд звертатимуться сторони з приводу визначеного спору. Можливість укладення такої угоди відповідає характеру міжнародних приватно правових відносин. Прогогаційна угода не зачіпає сфери виключної міжнародної підсудності. Необхідна конкретизація положень згаданого закону з питань часу укладення угоди (до виникнення спору, під час виникнення спору), уточнення положень про форму угоди, автономність угоди (не залежність як додаткової від основного договору між сторонами), урегулювання конфлікту підсудності (юрисдикції) між судом, обраним угодою, та судом, уповноваженим законом [10, с. 183].

У вищезгаданому Листі ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом» питання підсудності висвітлено наступним чином: визначення підсудності справ з іноземним елементом залежить від категорії спору. При вирішенні питання про підсудність справ судам України також мають враховуватися вимоги загальної, альтернативної, договірної, виключної підсудності.

Вирішуючи питання про підсудність цивільних справ з іноземним елементом, судам слід враховувати не тільки норми внутрішньодержавного права, але й колізійні норми, які містяться в конвенціях і двосторонніх договорах України та інших держав про правову допомогу. Правила про визначення міжнародної підсудності за законодавством України застосовуються, якщо міжнародним договором не встановлено інші правила.

Також у міжнародних договорах про правову допомогу містяться спеціальні норми про підсудність окремих категорій справ, де передбачається застосування комбінованих критеріїв: громадянства, місця проживання сторін, місцезнаходження майна.

Підсумовуючи все вищевказане, варто звернути увагу не те, що дискусії щодо місця міжнародного цивільного процесу є небезпідставними. Досить

важко зробити однозначний висновок з цього приводу. Таким чином, дебати про міжнародний цивільний процес, його місце, зміст і співвідношення з традиційними галузями чи інститутами права не завершені.

Складнощі також виникають у сфері з'ясування процесуального статусу деяких суб'єктів міжнародного судочинства.

Стосовно нормативної бази регулювання процесуальних відносин цього виду, то тут питання більш узгоджене. Найвищу юридичну силу серед нормативних актів мають міжнародні акти, зокрема, міжнародні договори. Саме за їх допомогою регулюються як функціональні, так і організаційні аспекти міжнародного цивільного процесу. Національне законодавство також у цій сфері досить розвинене, проте відкритим залишається питання приєднання України до деяких ключових міжнародних актів з питань регулювання відносин міжнародного судочинства.

Отже, дослідивши все зазначене можемо дійти однозначного висновку про необхідність вдосконалення законодавства для регулювання відносин у площині міжнародного цивільного процесу, а також необхідності розробки доктрини у цій сфері, яка б позитивно вплинула на практичне регулювання зазначених відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право. – К.: Атіка, 2012. – 530 с.
2. Цивільний процес: навч. посіб. / А. В. Андрущенко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. за ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 293 с.
3. Бігун В.А., Білоусов Є.М., Гайворонський, Жуков І.М., Жушман В.П., та ін. Міжнародне приватне право/під заг. ред. Гайворонського В.М., Жушмана В.П. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 368 с.
4. Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Ін Юре, 1997. 608 с.
5. Нешатаева Т.Н. Международное частное право и международный гражданский процесс: Учебный курс в трех томах – М.: Изд. дом «Городец», 2004.
6. Кисіль В.І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. – К.: Україна, 2000. – 431 с.
7. Аляб'єва Н.В., Демченко А.І., Красицька Л.В., Кройтор В.А., Кузьменко С.Г. [та ін.]/під заг. ред. Кузьменко С.Г. Міжнародне приватне право. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 316 с.
8. Кибенко Е. Р. Международное частное право: учеб.-практ. пособ. – Х.: Эспада, 2003. – 512 с.
9. Васильєв С. В. Цивільний процес: навч. посіб. – Х.: Одисей, 2008. – 480с.
10. Лунц Л.А. Курс международного частного права. – М.: Спарк, 2002. – 1007с.